

Derleme Makale

Toplumsalın Dijital Yansıması: Cinsiyetlendirilmiş Teknolojiler ve Eşitsiz Temsiller

Society Reflected in the Digital: Gendered Technologies and Unequal Representations

Meryem Memiş Doğan¹ , Temmuz Gönc Şavran²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Bitlis, Türkiye
2. Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Öz

İçinde yaşadığımız dönemde teknolojinin ve yapay zeka uygulamalarının pek çok alanda yaygın kullanımı hem endişe verici hem de hayatı kolaylaştırıcı bir değişimdir. Bu noktada teknolojiyi şekillendirenin ne olduğu, teknolojik gelişmelerin olumlu ve olumsuz yansımaları, emek süreçlerine ve çalışma yaşamına etkileri, etik sorumlulukları gibi pek çok alt başlık literatürde önemli tartışmalardandır. Tüm bu küresel, toplumsal değişmelerin toplumsal cinsiyet tartışmalarına etkisi insansı robotların cinsiyetleri temelinde bu çalışmanın spesifik tartışma konusunu oluşturmaktadır. Geleceğin önemli alanlarından olan dijital dünyanın tüketimi, tasarımı ve üretimi noktasında kadınların konumu önemli bir tartışma alanlarından biridir. Bu noktada bu çalışma dijital alandaki cinsiyet temsillerinin günümüzdeki durumunu toplumsal cinsiyet perspektifinden eleştirel bir analize tabi tutmaktadır. Sosyal bilimler alanında bu tartışmaların artırılması ile geleceğin dijital dünyasında toplumsal cinsiyet açısından daha eşitlikçi bir toplum için farkındalık oluşturulabilir.

Anahtar Kelimeler: Biyolojik cinsiyet, Toplumsal cinsiyet, Cinsiyetlendirilmiş teknoloji, teknoloji, sosyoloji

Abstract

The widespread use of technology and artificial intelligence across various fields is both transformative and concerning today. Key discussions in the literature focus on issues such as what drives technological innovation, its positive and negative impacts, effects on labor processes and work life, and ethical responsibilities. This study specifically explores how global and societal shifts influence gender discussions, especially in relation to the gendered design of humanoid robots. The role of women in the consumption, design, and production of the digital world—an increasingly vital arena for the future—has become an important topic. This study critically analyzes current gender representations within the digital realm through a gender studies lens. By engaging in these discussions within the social sciences, this research seeks to raise awareness for fostering a more gender-equitable digital future.

Keywords: Sex, Gender, Gendered technology, technology, sociology

Geliş Tarihi / Received: 11.11.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 18.11.2024 Yayın Tarihi / Published: 26.11.2024

Sorumlu Yazar / Correspondence: Meryem Memiş Doğan, Eposta: meryemmemis@gmail.com

Sorumlu Editör / Handling Editor: Nuray Özgülner

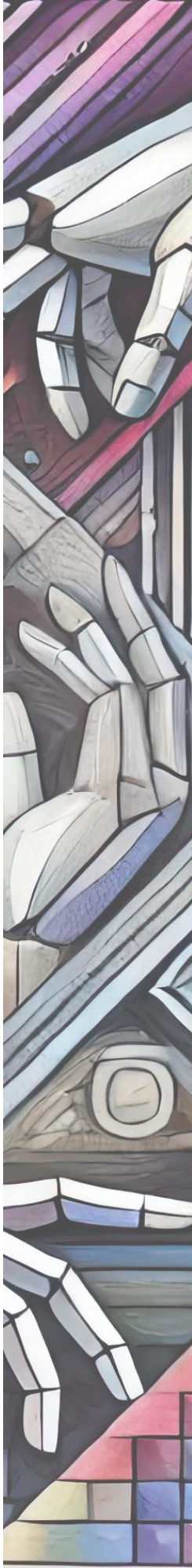
Atıf için / Suggested Citation: Memiş Doğan, M., & Gönc Şavran, T. (2024). Toplumsalın Dijital Yansıması: Cinsiyetlendirilmiş Teknolojiler ve Eşitsiz Temsiller. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa), SONBAHAR(12), 4-12.

Giriş

Yenidoğanın dış üreme sistemlerine ve biyolojik özelliklerine dayanarak gebelik ya da doğum esnasında cinsiyetinin belirlenmesi işlemine doğumda cinsiyet sınıflandırması (sex at birth) ya da atanmış cinsiyet (assigned sex) adı verilmektedir. Bu çalışma biyolojik cinsiyet özelliklerinden bağımsız olarak üretilen dijital teknolojilere neden cinsiyet ataması yapıldığını, bu teknoloji temelli kullanımların toplumsal cinsiyet bağlamında bir eşitliği mi sağladığı, yoksa eşitsizliğin yeniden üretimine mi neden olduğunu anlama çabasıdır. Teknoloji kavramı son derece geniş bir kavramdır ve robotlar ve yapay zeka da kendine ait literatürlere sahip kavramlardır, ancak bu çalışmada tartışmanın ana ekseninde kalmak amacıyla kavram günümüzdeki gelişmelerle sınırlı olarak ve spesifik olarak yapay zeka ve insansı robot kavramlarını tartışacak şekilde kullanılmaktadır.

Kadınlık ve erkekliğe yönelik tartışmalarda hem biyolojik hem de toplumsal cinsiyet kavramları önemlidir. Ataerkil toplumsal yapıda kadının ikincil konumu toplumsal cinsiyetinden kaynaklanır ama tanımlamalar biyolojik özellikleri üzerinden yapılır. Biyolojik yaklaşım toplumu kadın ve erkek olmak üzere bir dikotomide tanımlamakta, iki cinsiyet arasındaki farklılığı ise hormon, kromozom, üreme organları ve üreme pratiği gibi biyolojik özellikler ile determinist bir bakış açısı ile açıklamaktadır. Biyolojik yaklaşıma eleştirel yaklaşan feminist kuramlar biyolojik cinsiyetler arasında sadece farklılık olduğunu, eşitsizliğin ise toplumsal cinsiyetler arasında olduğunu ileri sürerek toplumsal cinsiyet kavramını (Oakley, 1972) kullanır. Toplumsal cinsiyet toplumsal, kültürel, tarihsel olarak kadınlık ve erkekliğe atfedilen, toplumsal olarak inşa edilen özellikleri, kalıp yargıları, beklentileri ifade etmektedir. Bu noktada Simon De Beauvoir'ın (2010) "İkinci Cins" kitabında kullandığı "kadın doğulmaz, kadın olunur" ifadesi toplumsal cinsiyet kavramı çerçevesinde açıklayıcıdır çünkü kız çocuğu topluma göre bir kadının ne gibi özelliklere sahip olması ve nasıl davranması gerektiğini doğuştan itibaren bilmez, büyürken etrafından öğrenir. Kadın ve erkek farklılığını biyolojik özellikler temelinde açıklamak, eşitsizliğin temelini oluşturan toplumsal inşa alanlarını meşru, görünmez gerçeklikler olarak yeniden üretmekte ve cinsiyetler arasındaki hiyerarşiyi, ataerkil ideolojiyi, eşitsizliği doğal değişmez yasalar olarak kurumsallaştırmaktadır. Halbuki cinsiyetler biyolojik olarak sadece farklı iken cinsiyetlerden biri diğerinden daha akıllı, daha becerikli, daha fazlasına layık, daha değerli görüldüğü andan itibaren farklılık eşitsizliğe dönüşür. Dolayısıyla eşitsizliği yaratan doğa değil, toplumdur. Bu noktada toplumsal cinsiyet yaklaşımının bu çerçevedeki tartışmalara yeni bir perspektif sunduğu, biyolojik cinsiyet kavramını eleştirel olarak analiz ettiği, biyolojik ve toplumsal cinsiyetin birbirini besleyen grift yapısını tüm yönleri ile açıklama çabasında olduğu söylenebilir.

Biyolojik yaklaşım ile bağlantılı olarak cinsiyetlere toplumsal yaşamda belli görevler, sınırlar, iş bölümü ve alanlar belirlenir. Bu yaklaşımdan beslenen cinsiyete dayalı iş bölümü kadını özel alan olan ev içi ile sınırlandırır, kamusal alandan dışlar, sadece anne ve eş olarak tanımlar ve ev işleri, çocuk bakımı gibi ücretsiz işler ile kuşatır. Kadın kamusal alandan ve karar mekanizmalarından uzakta kalır, ücretlendirilmeyen ev içi işlerini üstlenir. Ev içi sorumlulukları olmayan ve mülkiyet sahibi erkek ise hem "aile reisi"dir, hem de kamusal alanda görünür

haldedir, eğitim, çalışma yaşamı, siyaset gibi önemli alanlarda birincil ve aktif konumdadır ve kadından daha değerli görülür. Feminist tartışmalar sanayileşmenin, kapitalizmin gelişmesi ile eğitim, çalışma yaşamına -erkekler ile kıyaslandığında eşitsiz bir oranda da olsa- katılan kadının ev içi sorumluluklarını da devam ettirmekte olduğunu belirtmekte ve bu durumu da “çifte yük” (Benston, 1989) kavramı ile açıklamaktadır. Bu noktada ev içi sorumlulukların eşitsiz paylaşımı çalışma yaşamına katılsa da kadının özgürleşmesi önünde engel olarak görülmektedir. Ayrıca ev içi sorumluluklar, eğitime ulaşmadaki cinsiyet temelli eşitsizlikler, doğurganlık, annelik gibi biyolojik özellikler çalışma yaşamında özellikle statülü ve teknik işlerde kadınların yer almasını, kadının ücretli emeğinin ek gelir olarak görülmesi nedeniyle “eşit işe eşit ücret” hakkını engellemektedir. Çalışma yaşamında erkek meslektaşları ile aynı bilgi, yeteneğe sahip olan kadınların yükselememesini Aulette ve Wittner (2019, s.193-194) görünmez bir ayırım olan “cam tavan” kavramı, Faulkner (2009) “sızdıran boru hattı” kavramı ile açıklanmaktadır. Yasal haklar temelinde kadının özgürleşeceğini ifade eden liberal feminist yaklaşımların aksine kamusal alanda görünür olan kadınlar cinsiyet temelli yaklaşımlar ile yeni problemlerle karşılaşmaktadır. Bu noktada biyolojik cinsiyet temelli kurulan ataerkil yapının hem özel hem de kamusal alanda kadının ikincilliğini yeniden ürettiği ifade edilebilir.

Bireyin çocukluktan itibaren sosyalleşme sürecinde cinsiyet temelindeki kalıp yargılar inşa edilir ve yeniden üretilir. Kadının duygu, erkeğin ise mantık, akıl ve rasyonalite ile ilişkilendirilmesi en yaygın kalıp yargılardandır. Biyolojik özellikler temelinde annelik ve doğurganlık ile bağlantılı olarak kadın kimliği duygusal, vicdan sahibi, hassas, kırılgan; erkek kimliği ise rasyonel, güçlü, analitik düşünebilen olarak tanımlanmaktadır. Diener ve Lucas’ın (2004) yılında sekiz ülkede yaptığı çalışmada “mutluluk” duygusu kız çocukları için, “korkusuzluk” duygusu ise erkek çocukları için kabul edilebilir olması da bu kalıp yargıyı göstermektedir. Bir diğer çalışmaya göre de aşk, çekingenlik, utanma, korku, üzüntü, mutluluk, suçluluk kadınlara; aşağılama, gurur ve öfke ise erkeklere ait olan duygulardır (Plant vd. 2000). Türkiye özelinde 1987 yılında yapılan çalışma verilerine göre ise; ağırbaşlı, duyarlı, cana yakın, namuslu, yumuşak, tatlı dilli, nazik, merhametli, sadık, boyun eğen gibi kişilik özellikleri kadınsı; cömert, duygularını gizleyen, mantıklı, otoriter, gözü pek, güçlü, sorumluluk sahibi olma gibi özellikler ise erkeksi olarak tanımlanmaktadır (Kavuncu,1987). Temelini biyolojik yaklaşımların ve toplumsal cinsiyet algılarının oluşturduğu bu kalıp yargılar kadın ve erkeği karşılıklı ve zıt konumlandırır, mantık ve rasyonellik ile tanımlanan erkek kamusal alana yerleştirilirken, duygu ile betimlenen kadın özel alan ile sınırlandırılır. Böylece kadınlar kamusal alandaki eğitim, çalışma yaşamı, siyaset gibi alanlarda ikincil kalırken ücretsiz, değersiz görülen işlerde birincil sorumlu olarak betimlenir. Bu noktada tüm bu sosyalleşme süreci ile öğrenilen cinsiyet kalıpları hiyerarşik bir yapıda kadının ikincilleştirilmesini meşrulaştırır.

Tüm bu kalıp yargılar, kadına, erkeğe yönelik atıflar eğitim ve bilim gibi alanlarda da kendini gösterir. Toplumsal cinsiyet algısı kadınları öğretmen, hemşire gibi mesleklere, erkekleri ise mühendislik, askerlik, bilişim sektörü gibi güç ve akıl ile özdeşleştirilen alanlara yönlendirir. 2011 yılında ABD’de yapılan bir araştırmaya göre mühendislik alanındaki lisans derecelerinin %80’i, kadın mesleği olarak tanımlanan hemşirelik lisans derecelerinin ise %12’si erkeklere aittir (Fox ve Barth, 2017, s.461). Benzer durum Türkiye için de ifade edilebilir, nitekim Türkiye’de farklı alanlardaki mühendislerin dörtte birinden biraz azı (%24) kadınlardan oluşmaktadır (TMMOB, 2023). Toplumsal cinsiyet algıları alan ve meslek seçiminde etkili olmaktadır (White ve White, 2006, s.259). Mantık ve akıl ile özdeşleştirilen

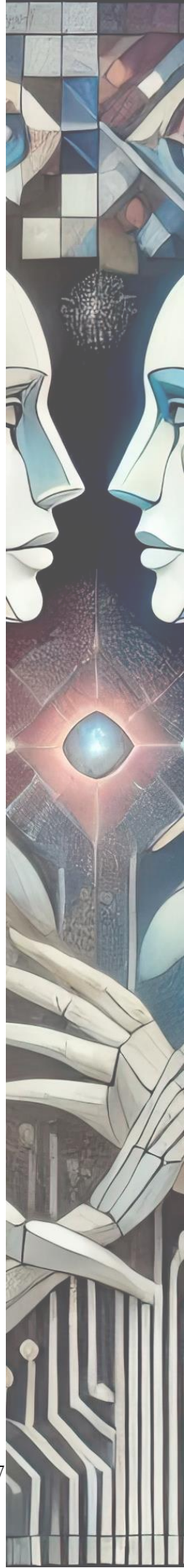
erkek teknik alanlarla ve fen bilimleri ile, kadın ise sosyal bilimler ve eğitim gibi alanlarla ilişkilendirilmektedir. Ataerkil toplumsal yapıda sosyalleşen, kültür ile kuşatılan, bilgi stoklarını

oluşturan bireyler de tercihlerini bu alanlara yönelik yapmaktadır. Bu noktada teknoloji de bir erkek alanı olarak tanımlanmaktadır.

Teknolojinin eril betimlemesi, erkeklikle ilişkilendirilmesi Aydınlanma düşüncesindeki zıt ikiliklere, özellikle de doğayla kadını erkeklerle bilimi ilişkilendiren ve birbirine zıt konumlandıran düalizme dayanır. “Akıl işi” olarak tanımlanan teknolojinin erkek alanı olarak görülmesi kadınlar ile bu alan arasında mesafeyi artırır ve kadının bu alanda başarısız olabileceğine yönelik düşüncesini besler (Wajcman, 1991, s.155). 1980’li yıllar ile birlikte feminist yaklaşımlar teknoloji ve kadın kimliği arasındaki mesafeli ilişkinin nedenlerini sorgulamaya başlamıştır. Bu noktada teknolojinin cinsiyet temelinde nötr bir alan olduğunu öne süren liberal feminizm, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ve fırsatlara erişim noktasındaki eşitsizliklerin teknoloji alanından kadını dışladığını, ancak eğitim, fırsat eşitliği ile bu problemin çözülebileceğini ifade etmektedir (Faulkner, 2001). Bu yaklaşımın aksine teknoloji alanının erkek egemen yapısına dikkat çeken eko-feminist yaklaşımlar kadın ve doğa üzerinde erkek egemen teknolojinin egemenlik kurduğunu ifade etmektedir (Mies ve Shiva, 1993). Ataerkillik ve kapitalizmin evliliğine dikkat çeken sosyalist feminizm ise kapitalizmin gelişmesinde, sürdürülmesinde bilim ve teknolojinin olumlu bir etkisi bulunduğunu, teknolojinin tarafsız değil erkek lehine, erkek egemen yapının en önemli alanı olduğunu ifade etmektedir (Wajcman, 1991).

Teknoloji kullanımı ve tüketimi çerçevesindeki göstergeler de cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Ekim 2024 verilerine (Statista, 2024) göre dünyada kadınların yaklaşık %65’i, erkeklerin ise %70’i internete erişim sağlamaktadır (Backlinko, 2024). Küresel sosyal medya kullanımı noktasında ise erkeklerde oran yaklaşık %54 iken, kadınlarda %47’dir. TÜİK (2024) güncel verilerine göre 2024 yılında Türkiye’de internet kullanım oranı erkeklerde yaklaşık %92 iken kadınlarda %85’dir. 2023 Küresel Cinsiyet Uçurumu raporunda Coursera kurslarına yapay zeka eğitimi için başvuranların ancak üçte biri (%34) kadındır, ayrıca yaratıcı düşünme, analitik düşünme ve bilişsel düşünme gibi alanlarda Coursea kurslarına kayıt yaptıran kadın oranlarında 2015’e oranla 2023’te önemli bir düşüş gözlenmektedir (World Economic Forum, 2023). Aynı rapora göre tutum ve sosyo-duygusal yetenekler çerçevesindeki eğitimlere kayıt oranında cinsiyetler arası nispeten daha eşitlikçi bir görünüm olduğu belirtilmektedir. Dünya Bankası verilerine (World Bank, 2024) göre Türkiye’de de benzer bir durum söz konusu olup, sağlık, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (BTMM) alanlarında 2018 yılındaki yükseköğretim mezunlarının yalnızca %35’i kadınlardan oluşmaktadır. Bu noktada teknoloji ve sosyal medya tüketimi çerçevesindeki eşitlikçi görünümün çevrimiçi eğitim söz konusu olduğunda özellikle toplumsal cinsiyet kalıp yargıları dışındaki STEM alanları (fen bilimleri, teknoloji, matematik ve mühendislik) özelinde eşitsiz temsili dikkat çekmektedir.

Teknolojinin üretimi ve tasarlanması söz konusu olduğunda da ciddi bir farklılığın olduğu görülmektedir. 2023 Cinsiyet Uçurumu Raporunda (World Economic Forum, 2023) 163 ülkeyi kapsayan verilere göre STEM gibi iyi ücrete sahip ve gelecekte çalışma yaşamında kaçınılmaz

olması beklenen alanlarda kadınların oranı üçte birin bile altındadır (%29). Cam tavanın etkili olduğu STEM mesleklerinde giriş seviyesinde çalışan kadın oranı %29,4 iken bu oran yönetici seviyesinde çalışanlarda %25,5'e, üst düzey yönetici seviyesinde çalışanlarda ise %12,4'e gerilemektedir. Bu noktada mesleki olarak görünür olan cinsiyet temelli eşitsizliğin üst kademelere doğru derinleştiği söylenebilir. Dijital teknolojinin kullanıldığı tüm alanlarda kadınların yetersiz temsiline gelecekte eşitsizliği keskinleştireceği söylenebilir.

İşe alım, atama ve ücretlendirme noktasında kullanılan, gelecekte daha çok kullanılacağı belirtilen yapay zekanın içinde yaşanan toplumsal yapı tarafından şekillendiği bilinmektedir. Bu noktada var olan eşitsizlikler veri tabanlarına, algoritmalara yansımakta ve algoritmaları oluşturmaktadır. Örneğin Amazon firmasının 2014 yılında yazılımına başlamış olduğu algoritma 10 yıl içinde sisteme girilen özgeçmişlerden, başvurulardan oluşmaktadır. Yoğun erkek başvuruları ile oluşan bu algorithmada; erkeklerin kullandığı bazı kelimeler yüksek, kadın kelimesinin bulunduğu özgeçmişler ise düşük puanlanmaktadır. 2018 yılında şirket cinsiyet eşitsizliğini derinleştiren bu algoritmayı kullanmayı sonlandırdığını ilan etmiştir (Reuters, 2024). Ancak bu örnek eşitsiz bir toplumsal yapıda oluşturulan önyargılı algoritmalarında istemli ya da istemsiz, kontrol edilemeyen bir yapıda cinsiyetçi bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Berkeler Haas Eşitlik, Cinsiyet ve Liderlik Merkezi'nin yaptığı araştırmanın (2021) sonuçlarına göre farklı sektörden incelenen 133 yapay zeka sisteminin %44'ü cinsiyet ayrımcılığı, %25'i ise cinsiyet ve ırk ayrımcılığı yapmaktadır (BM, 2024). Benzer şekilde yapay zeka uygulamalarında oluşturulan resimlerde de cinsiyetçi bir yaklaşım görülmektedir. Bu noktada oluşan veri setlerinin ve algoritmaların cinsiyetçi toplumsal yapıyı yansıttığı, teknolojinin programlanması, üretilmesi noktasında farkındalık ve hassasiyetin düşük olduğu, teknolojinin cinsiyetçi toplumsal yapıda bir çözüm olabileceken -en azından günümüz özelinde- aksine bu toplumsal problemi derinleştirdiği ifade edilebilir.

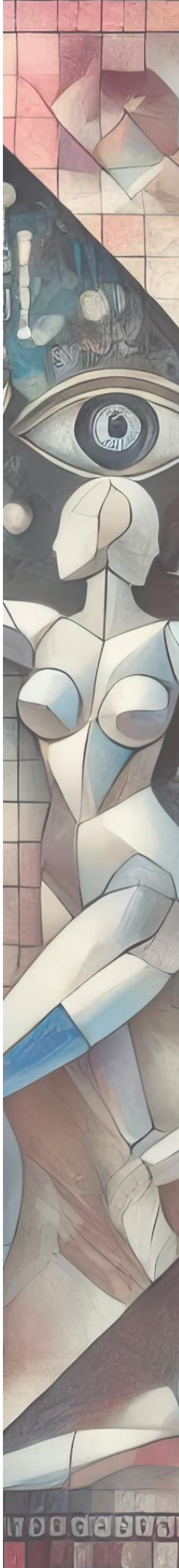
Kadın kimliğinin teknoloji ile mesafeli konumu, toplumsal cinsiyet kabulleri çerçevesinde teknoloji düşmanlığı ve teknofobi yaklaşımı ile a çıkmaktadır (Dorer,1997). Bu noktada teknoloji alanında kendini donanımsız, yetersiz ve başarısız hisseden kadının bu alandan uzak durduğu ifade edilmektedir (Hudiburg vd.,1989, s.767). Ancak bu problemin sadece kadınların pratikleri üzerinden açıklanması sistemsel dışlamayı, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının etki derecesini, ev içi sorumluluk ve konumlandırma noktasında kadının eşitsiz konumunu, özellikle teknik alanlarda eğitim söz konusu olduğundaki cinsiyetçi eğilimi yani kısacası yapısal, tarihsel, kültürel ve ekonomik arka planın analizini engellemektedir. Toplumsal olarak inşa edilen kalıp yargıların değişebileceğini göstermek amacıyla 1995 yılında yapılan bir çalışma (Sundin, 1995) bu anlamda dikkat çekicidir. Çalışmaya göre iki mimarlık ofisinde bulunan CAD programını birinci ofiste erkek, ikinci ofiste ise kadın teknik ressamlar kullanmaktadır ama aynı programı kullanan erkekler kadınlara oranla daha yüksek statüye sahiptir. Diğer bir deyişle teknik vasıfları aynı olanlar arasında statü cinsiyete göre kazanılmaktadır. Benzer şekilde tekstil sektöründe çalışan, aynı makineyi kullanan kadın ve erkeklerin statü ve ücretlerinin eşit olmadığı ortaya konmuştur (Wajcman 1991, s.37). Bu örnekler makine ve teknoloji kullanımı noktasında kadın temsiline yetersizliğinin biyolojik özellikler, teknofobi ya da teknoloji düşmanlığı ile açıklanamayacağına işaret etmektedir, bu veriler eril kabul edilen bu alanlara tamamen kadınlar hakim olsalar bile bu sefer de alanın sistemsel olarak değersizleştirileceği şeklinde yorumlanabilir.

Tüm bu açıklamalar ışığında biyolojik, toplumsal cinsiyet algısı ve kalıp yargılarının tarihten günümüze tartışıldığı üzere kadın kimliğini ikincilleştirdiği gerçeğinden hareketle daha özgür ve eşit bir toplum kurma fırsatı olan teknolojinin, yapay zeka araçlarının ve insansı robotların neden cinsiyet temelinde tanımlandığı bu çalışmanın temel tartışma konusudur. Navigasyon gibi teknolojik araçlarda, Google asistan gibi uygulamalarda kadın sesi kullanıldığı, robotların kabul görme oranlarını arttırmak için insansı görünümde ve özelliklerde tasarlandığı bilinmektedir. Ancak insansı robotların neden cinsiyeti olduğu, gelinen noktada biyolojik cinsiyetten bağımsız olan yapay zekanın, teknolojinin, algoritmaların neden cinsiyetleri olduğu ve bu durumun cinsiyetçi kalıp yargıları, eşitsizliği derinleştirip derinleştirmeyeceği önemli tartışma konularındandır.

İnsansı robotların genellikle kadın formunda tasarlanmasının nedenlerine dair literatürde yeterince çalışma olmadığı bilinmektedir. Yapılan az sayıda çalışmaya göz atılacak olursa, Aimi vd.'ne (2018) göre bireyler kadın asistan ve robotlara daha fazla güven duymakta, iletişim kurarken kendilerini daha rahat hissetmektedir. Bu noktada robotların gündelik yaşama daha fazla entegre olabilmesi için kadın olarak tasarlandığı ifade edilmektedir. 2023 yılında Birleşmiş Milletlerin Cenevre'de düzenlediği "İyilik İçin Yapay Zeka" zirvesi Sophia, Ai-Da, Hemşire Grace, Mika ve Desdemona olmak üzere kadın insansı robotların bir araya geldiği en büyük organizasyon olarak tanımlanmıştır. Zirveye katılan ve tanıtımı yapılan robotların büyük çoğunluğunun kadın olarak tasarlanmış olması dikkat çekicidir. Bu noktada zirvede bir sunum yapan Nadia Magneat Thalman insansı robotların cinsiyet seçimlerini belirleyen unsurun tasarımcının kendisini model alması ile açıklamakta ve tasarladığı Nadine'in kendisinin "robot selfisi" olduğunu ifade etmektedir. Zirvedeki tek erkek robot olan Geminoid'in ise erkek olan Hiroshi Ishiguro'nun kopyası olduğu belirtilmektedir. Ancak çalışmada daha önce değinilen pek çok veri teknoloji, yapay zeka, insansı robot tasarımı ve üretimi noktasında kadın temsili az olduğunu gerçeğinden hareketle insansı robotların yoğunlukla kadın olmasını açıklamamaktadır. Ayrıca tasarımcısı erkek olan Sophia ve Ai-Da gibi kadın insansı robotlar da bulunmaktadır.

Cinsiyetin ses ve tasarım yoluyla yapay zekâya atfedilmesi sürecinde dijital asistanlarda kadın sesi kullanımının yaygınlaştığı bilinmektedir (West vd., 2019). BBC'nin haberine göre robot veya yapay zeka uygulamalarında kadın sesinin tercih edilmesinin nedeni, yapılan araştırmalarda daha önce belirtildiği gibi kadın sesinin daha tercih edilebilir bulunmasıdır.

MacDorman'a göre insansı robotlar genelde kadın kimliği ile ilişkilendirilen hizmet sektörü ve tüketici hizmetlerinde kullanılmaktadır (BBC Türkçe, 2024). Nitekim Robertson (2022) genellikle yardım, hizmet, bakım gibi alanlarda hizmet veren ve kadın olarak tasvir edilen dijital asistanların itaatkâr ve nazik olarak sunulduğunu, erkek olarak tasvir edilen yapay zekâların ise daha otoriter görevlerde kullanıldığını belirtmektedir. Benzer şekilde dijital asistanlarda toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının nasıl yeniden üretildiğini inceleyen Adam (2021) da cinsiyetlendirilmiş tasarımların kullanıcıların yapay zeka asistanlarına yönelik beklentilerini şekillendirdiğini, kadın sesi kullanan asistanlardan daha yumuşak, anlayışlı bir tavır beklenirken, erkek sesli asistanların ise daha analitik ve güvenilir olarak algılandığını belirtir. Adam (2021) kadın olarak sunulan dijital asistanların genellikle yardımcı ve itaatkâr gösterilmesinin geleneksel

cinsiyet rollerini pekiştirdiğini, ayrıca bu asistanların sürekli nazik, sabırlı ve hizmet odaklı karakterlerle tasarlanmasının kadınlarla ilişkilendirilen kalıp yargıları teknolojiye taşıdığını belirtir. Bu eğilimin toplumsal cinsiyet eşitliğine zarar verebileceğini vurgulayan yazar teknolojinin daha tarafsız ve yaklaşımla geliştirilmesi gerektiğini savunur.

Robot Sofia'nın basın açıklamasında insanlar için olduğu kadar robotlar için de aile kurmanın çok önemli olduğunu belirtmesi (BBC, 2017), kadın kimliğine atfedilen kalıp yargıların insansı robotların tanıtımı ve pazarlanmasında öne çıktığını göstermektedir. Bu durum cinsiyet eşitsizliğinin biyolojik özelliklerden kaynaklı olmadığını, toplumsal olarak inşa edildiğini ispatlar niteliktedir. Ayrıca kadın robotlar ile evlilik haberleri, Barcelona'da kadın insansı robotlardan oluşan bir genelev açılması (CNN Türk, 2024) robotların kadın tasarlanmasında eriliğin egemen olduğu cinselliğin de etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Elbette bu noktada insan-merkezcilik karşısında ortaya çıkan, insanların teknoloji ve makineler üzerindeki üstünlük iddialarını sorgulayan, özellikle robotlar ve yapay zekâ gibi varlıklara yönelik hiyerarşik yaklaşımları eleştiren bir düşünce akımı olarak Posthümanizm de önemlidir. İnsan-merkezci tahakkümü eleştiren Posthümanist perspektif insanın, makineler ya da diğer varlıklar üzerindeki tahakkümünün etik açıdan sorunlu olduğunu savunur ve bu tahakkümün sona erdirilmesi gerektiğine vurgu yapar (Hayles, 1999; Braidotti, 2013). Bununla beraber Posthümanizm yalnızca insan-olmayan varlıklar üzerindeki tahakkümü sorgulamaz, aynı zamanda toplumsal cinsiyet gibi insanlar arasındaki hiyerarşik yapıları da eleştirir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümü ile insanların robotlar üzerindeki tahakkümü, bu bağlamda paralel olarak değerlendirilebilir. Her iki tahakküm biçimi de geleneksel insan-merkezci ve erkek-merkezci anlayışlara dayanır. Donna Haraway "Sayborg Manifestosu" adlı eserinde (1985) bu iki tahakküm biçimini daha doğrudan bir şekilde ilişkilendirir ve kadınların ataerkil tahakküm altında insan toplumunda ikincilleştirildiği gibi, robotların da insanlar tarafından hizmet etmeye zorlanarak tahakküm altında tutulduğunu savunur. Bu ikili tahakküm yapısını yıkmayı amaçlayan Haraway, toplumsal cinsiyetin yanı sıra insan ve makine ayrımının da aşılması gerektiğini öne sürer.

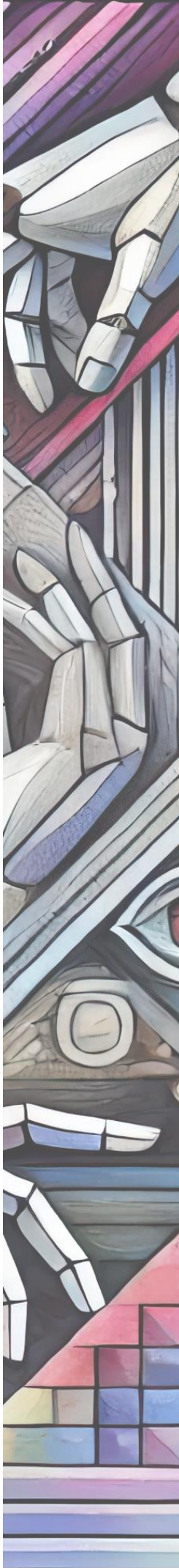
Feminist yaklaşımlar dijital alandaki eril hakimiyetin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırdığını ifade etmektedir (Ferrando, 2014). Cinsiyet eşitsizliğinin hâkim olduğu toplumsal yapıda oluşan verilere, algoritmalara dikkat çeken Susan Levy de yapay zeka teknoloji üretimindeki erkek egemen yapının cinsiyet eşitliği noktasında uzun yıllardır elde edilen kazanımları sessizce geri alabileceğinin altını çizmektedir (UNESCO, 2020). Bu problem alanına yönelik yayınladığı raporda UNESCO'nun (2020) çözüm önerileri arasında kadın çalışanların teknoloji ve bilimle ilgili becerilerini geliştirme, onlara yeni beceriler kazandırma, STEM alanlarında kadınları teşvik etme, veri setlerini şekillendirirken toplumsal cinsiyet, bağlamsal ve kültürel çeşitlilik konularında farkındalığın önemsenmesi ve hükümetler, STK'lar büyük şirketler gibi çok paydaşlı bir yapı oluşturma yer almaktadır. Benzer şekilde "Queer AI" hareketi de yapay zeka teknolojileri ve insansı robotlar çerçevesinde eşitlikçi bir yapının oluşması için veri setlerinin çeşitlendirilmesi, önyargıların tespit edilerek giderilmesi ve toplumsal cinsiyet farkındalığının artırılması gerektiği ifade etmektedir (Başlangıç Noktası, 2023).

Bu gibi toplumsal çözüm önerilerinin yanında, teknolojinin cinsiyetsizleştirilmesi de bir çözüm olabilir. Örneğin cinsiyetsiz tasarım yaklaşımları, kullanıcıların belirli bir cinsiyetle ilişkilendirilmiş ürün veya hizmetlerden bağımsız olarak etkileşim kurmalarını sağlamak amacı taşır ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı önyargıları azaltma potansiyeline sahiptir. Örneğin Apple'ın "Siri" ve Google'ın "Google Asistan" gibi dijital asistanlarında sunulan cinsiyetsiz ses seçeneklerinin yer alması toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından kaçınmayı hedefleyen bir girişimdir. Ayrıca yardımcı görevler için genellikle kadın sesinin ve komuta görevleri için erkek sesinin tercih edildiği zihniyeti kırmak amacıyla tamamen cinsiyetten bağımsız bir ses üretebilen cinsiyetsiz bir sesli asistan olan Q geliştirilmiştir (<https://genderlessvoice.com/>). Bu tür cinsiyetsiz seslerin kullanıcıların asistanı bir cinsiyete göre yargılamasını önlediği ve dijital asistanları yalnızca işlevleri üzerinden değerlendirmelerine yardımcı olduğu ortaya konmuştur (Costa ve Ribas, 2019). Cinsiyetsiz sesler ayrıca LGBTQ+ topluluğu gibi toplumsal cinsiyet algısı konusunda hassasiyeti olan bireyler için de daha kapsayıcı bir teknoloji kullanımı sağlayabilir.

Sonuç olarak biyolojik cinsiyet özellikleri olmayan teknoloji araçları, yapay zeka uygulamaları, veri setleri, algoritmalar ve insansı robotlar toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından bağımsız ve toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile şekillenebilirse daha eşitlikçi bir dünya için umut ışığı olabilir. Ancak bu alanda gerekli önlemler alınmadığı takdirde gelecekte kadınlar aleyhine daha derin sosyal problemlerin ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Adam, A. (2021). Gender stereotypes in digital assistants. *Journal of Gender Studies*, 30(2), 125-137. <https://doi.org/10.1080/09589236.2021.1874358>
- Aulette, J. R., Wittne, J., & Barber, K. (2019). *Gendered Worlds*. New York: Oxford University Press.
- Backlinko. (2024). *Social Media Usage & Growth Statistics*. <https://backlinko.com/social-media-users> (Erişim Tarihi: 01.11.2024)
- Başlangıç Noktası (2023). *Yapay Zekanın Cinsiyet Algısı: Stereotipleri Yıkamak ve Kapsayıcı Bir Gelecek İnşa Etmek İçin Yolculuk*. <https://baslangicnoktası.org/yapay-zekanin-cinsiyet-algisi-stereotipleri-yikmak-ve-kapsayici-bir-gelecek-insa-etmek-icin-yolculuk/> (Erişim Tarihi: 06.11.2024)
- Beauvoir, S. de (2010). *İkinci Cins: Evlilik Çağı*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Benston, M. (1989). The political economy of women's liberation. *Monthly Review Foundation*. <https://link.gale.com/apps/doc/A8257991/AONE?u=anon~f3839a17&sid=googleScholar&xid=79de989c> adresinden alındı
- BBC. (2017). *Sophia the robot wants a baby and says family is 'really important'* <https://www.bbc.com/news/newsbeat-42122742> (Erişim Tarihi: 02.11.2024)
- BBC Türkçe. (2024) *Yapay zeka: İnsansı robotların çoğu neden kadın?* <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1d4e4d2r15o> (Erişim Tarihi: 02.11.2024)
- BM. (2024). *Yapay zeka ve cinsiyet eşitliği*. https://www-unwomen-org.translate.goog/en/news-stories/explainer/2024/05/artificial-intelligence-and-gender-equality?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc (Erişim Tarihi: 03.11.2024)
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Polity Press.
- CNN Türk. (2024) *Avrupa'nın ilk robot genelevi Barcelona'da açıldı*. <https://www.cnnturk.com/video/dunya/avrupanin-ilk-robot-genelevi-barcelonada-acildi-612099> (Erişim Tarihi: 01.11.2024)
- Costa, P., & Ribas, L. (2019). AI becomes her: Discussing gender and artificial intelligence. *Technoetic Arts*, 17(1-2), 171-193.
- Diener, M. L., & Lucas, R. E. (2004). Adults' Desires for Children's Emotions Across 48 Countries: Associations with Individual and National Characteristics. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(5), 525-547. [doi:https://doi.org/10.1177/0022022104268387](https://doi.org/10.1177/0022022104268387)
- Dorer, J. (2003). İnternette Cinsiyet. (Çev. D. İmançer, & A. İmançer) *Selçuk İletişim*, 3(1), 157-163.
- Faulkner, W. (2001). The technology question in feminism: A view from feminist technology studies. *Women's Studies International Forum*, 24(1), 79-95.
- Faulkner, W. (2009). Doing gender in engineering workplace cultures. *Engineering Studies*, 1(1), 3-18.

- Ferrando, F. (2014). Is the post-human a post-woman? Cyborgs, robots, artificial intelligence and the futures of gender: a case study. *European Journal of Futures Research*, 2(1), article no 43. doi:<https://doi.org/10.1007/s40309-014-0043-8>
- Fox, L. B., & Barth, J. M. (2017). The Effect of Occupational Gender Stereotypes on Men's Interest. *Sex Roles*, 460-472. doi:10.1007/s11199-016-0673-3
- Ghazali, A. S., Ham, J., Barakova, E., & Markopoulos, P. (2018). Effects of Robot Facial Characteristics and Gender in Persuasive Human-Robot Interaction. *Frontiers in Robotic and AI*, 1-20. doi:<https://doi.org/10.3389/frobt.2018.00073>
- Haraway, D. (1985). A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the late twentieth century. In S. G. Glazer & C. S. Chien (Eds.), *Feminist theory and the body* (pp. 291-324). Routledge.
- Hayles, N. K. (1999). *How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics*. University of Chicago Press.
- Hudiburg, R. A. (1989). Psychology of Computer Use: VII. Measuring Technostress: Computer-Related Stress. *Psychological Reports*, 64(3), 767-772.
- Kavuncu, A. (1987). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'nin Türk toplumuna uyarlama çalışması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mies, M., & Shiva, V. (1993). *Ecofeminism*. Halifax: Fernwood Publication.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. New York: Harper ve Row.
- Plant, E. A., Hyde, J. S., Keltner, D., & Devine, P. G. (2000). The Gender Stereotyping of Emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 24(1), 81-92.
- Reuters. (2024). *Insight: Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women*. <https://www.reuters.com/article/technology/insight-amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSL2N1WP1RO/> (Erişim Tarihi: 04.11.2024)
- Robertson, T. (2022). Male and female roles in robotics and AI. *Journal of Robotics and Automation*, 39(2), 122-135.
- Statista. (2024) *Penetration Rate of the Internet by Gender*. <https://www.statista.com/statistics/1387693/penetration-rate-of-the-internet-by-gender/> (Erişim Tarihi: 07.11.2024)
- Sundin, E. (1995). The Social Construction of Gender and Technology. *The European Journal of Women's Studies*, 335-353.
- TMMOB. (2023). *TMMOB'ye bağlı odaların üye sayısı 677 bin oldu* <https://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmoby-bagli-odaların-uye-sayisi-677-bin-oldu>
- TÜİK (2024). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Bilim,-Teknoloji-ve-Bilgi-Toplumu-102> (Erişim Tarihi: 06.11.2024)
- UNESCO (2020). *Artificial intelligence and gender equality: key findings of UNESCO's Global Dialogue*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374174> (Erişim: 07.11.2024)
- Wajcman, J. (1991). Patriarchy, Technology, and Conceptions of Skill. *Work and Occupations*, 18(1), 29-45.
- West, M., Kraut, R., & Chew, H. (2019). Gendering AI: Technology and society in artificial intelligence. *AI & Society*, 34(4), 691-705.
- White, M. J., & White, G. B. (2006). Implicit and Explicit Occupational Gender Stereotypes. *Sex Roles*, 256-266.
- World Bank. (2024). *Share of graduates by field*. <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/se-ter-grad-fe-zs> (Erişim Tarihi: 01.11.2024)
- World Economic Forum. (2023). *Global Gender Gap Report*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf (Erişim Tarihi: 14.10.2024)